
UNELE ASPECTE ALE PROBLEMEI REFLECTĂRII DIFERENȚELOR ETNICE ÎN VARIAȚIA STILISTICĂ A ARTEFACTELOR

Andrei Corobcean

Istoricul problemei propuse, în prezentul studiu, este unul controversat. Căutarea unei explicații de ordin etnic a variației tipologice, formale și stilistice a vestigiilor arheologice era o caracteristică evidentă a arheologiei „romantice”. Acest lucru era stimulat nu doar de obiectivele naționaliste ale secolului XIX - începutul secolului XX de argumentare a legăturii popoarelor actuale cu moștenirea „strămoșilor” ascunsă în subsolul statelor europene. Deloc lipsită de importanță era și necesitatea grupării materialului arheologic în tipuri, iar acestea, la rândul lor, urmau a fi încadrate într-un sistem de clasificare socială, pe care o reflectau. Astfel, în spatele tipurilor artefactelor neapărat se aflau anumite entități etnice. Aceste idei de interpretare s-au încetățenit în arheologia cultural-istorică prin lucrările lui Jan Erazim Vocel, Oscar Montelius, culminând cu cele ale lui Gustaf Kossina și Vere Gordon Childe. Primii doi au fost și promotorii metodei „etno-istorice directe”, care, din păcate, prin abordarea arheologului și lingvistului german G. Kossina, a devenit în anii ‘30-40 ai secolului trecut o armă periculoasă în mâinile „savanților” naziști. O asemenea situație a discreditat pentru o perioadă orice discuții vizavi de etichetările etnice în arheologia europeană, deși acestea n-au încetat să se perpetueze. Discuțiile nu au încetat până în prezent (Olsen, Kobylinski 1991; Клейн 1991; Jones 1997; Brather 2004; Bierbrauer 2004 etc.), mai ales că problema identităților etnice și corelarea acesteia cu elementele culturii materiale rămâne a fi o chestiune teoretică fundamentală în arheologie (Olivier, Coudart 1995, 365 apud Jones 1997, 1; Olsen, Kobylinski 1991, 23).

Alături de celelalte noțiuni menite să exprime baza diferențelor etnice între ansamblurile de cultură materială (cum ar fi „tipul”, de exemplu), „stilul” se evidențiază tot mai insistent în ultimul timp. Caracterul convențional și multilateral al acestui concept îl înaintază ca soluție neutră la explicarea diferențelor între grupările de vestigii arheologice și, mai ales, pentru interpretarea în

unele cazuri a acestora ca diferențe etnice. Deloc întâmplător, arheologia preistorică a mai fost definită drept „istoria stilistică a artefactelor” (Uslar 1955, 6, 10 apud Клейн 1991, 137), subliniind atât diferențierea în plan diacronic, cât și sincronic.

În determinarea culturilor și perioadelor arheologice, stilul pare să atragă atenția încă din a doua jumătate a sec. XIX, prin utilizarea de către S. Müller a noțiunii de „Stilperioden”. Aceasta urma să releve delimitarea unor perioade, în care predomină un anumit stil al obiectelor (Müller 1897, 376 apud Клейн 1991, 137). Conceptul urma să fie utilizat mai des în arheologia clasică, unde avea o conotație destul de clară. Flinders Petrie atenționa asupra stilului artistic care, în viziunea sa, reprezintă un indicator „sensibil” în recunoașterea diferențierii interne și externe a culturilor (Petrie 1911 apud Клейн 1991, 137). Pentru Schuchhardt, unitatea stilistică, care delimitează „ariile culturale”, include principiul tectonicii formelor și trăsăturile de bază ale ornamentării (Schuchhardt 1918; Schuchhardt 1926 apud Клейн 1991, 137).

În arheologia contemporană noțiunea de stil a obținut un sens mai larg, grație creșterii necesității acestuia într-un șir întreg de domenii socio-umane. Și abordarea stilului, astăzi, depășește cu mult aspectele pur artistice, acesta devenind un concept flexibil și dinamic. Astfel, stilul, în accepția antropologului american A.L. Kroeber, este o modalitate internă, relațională și consecventă de a exprima un comportament sau o activitate; un mod selectiv care presupune prezența unor opțiuni alternative și principial posibile. Această alegere este una liberă, fără constrângeri economico-politice, ecologice, fiziologice etc. (Kroeber 1963, 150). De aici rezidă o opoziție între stil și funcție. Obiectele materiale, după Kroeber, sunt părți ale unei comunități stilistice doar în cazul în care structurii și menirii lor funcționale li se adaugă forma semnificației estetice a suprafeței (Kroeber 1963, 4).

Aceeași opoziție între stil și funcție este promovată și de reprezentantul „Noii Arheologii” L. Bin-

ford. Acesta, realizând o clasificare a domeniului social, în care artefactele își îndeplinesc funcțiile primare: domeniile tehnomic, socio-tehnic și ideo-tehnic, distinge atribuțiile stilistice formale drept o categorie ce nu poate fi explicată în termeni funcționali (Binford 1962, 219-220). Puțin mai devreme, E. Neustupný enumera două procese în evoluția tipologică: una progresivă, care încadra transformările funcționale, iar cealaltă ciclică, care se realiza în domeniul alegerii libere a formelor (Neustupný 1958 apud Клейн 1991, 138), fapt care relevă o opoziție între stil și funcție (Bouzek 1971, 31-34).

Așadar, în accepția actuală, stilul definește o asocieri stabilă de caracteristici legate reciproc prin particularități constituite întâmplător, grație alegerii libere și instituționalizate datorită contactelor culturale și tradiției în afara unor semnificații funcționale și adaptive (Клейн 1991, 384). Definiția dată este expresia unei determinări general acceptate, în timp ce caracteristicile stilului, relația acestuia cu structurile și funcțiile sociale rămân subiectul unor discuții interminabile.

A.L. Kroeber opinează că stilul se manifestă în sfera formei și nu a substanței, a modului și nu a conținutului, prezentând persistența unei coerențe a formelor. Aceasta din urmă presupune, la rândul său, integrarea formelor într-un șir de configurații înrudite. Trebuie amintit aici, desigur, caracterul selectiv al formelor, acestea corelând în afara unor relații funcționale (economice ori adaptive). În același timp, stilul posedă, totuși, o unitate internă determinată de factorii care îi limitează natura întâmplătoare și direcționează alegerea formelor. Asemenea factori (social-economici, istorici, geografici etc.) afectează psihologia socială, care prestabilește determinativele generale ale stilului (Клейн 1991, 384). Mai mult ca atât, componentele stilului pot să nu posedă asemănări formale, în timp ce „motivele ideatice” (normele sociale, valorile etice și estetice), care le determină, pot avea trăsături comune sau pot exista, între ele, o dependență funcțională. De asemenea, trebuie de amintit corelația dintre stil și tip, propusă de definiția lui L.S. Klejn, din perspectiva depășirii de către cel dintâi a categoriei funcționale. În această ordine de idei, mai multe tipuri pot fi caracterizate de același stil, opunându-se altor tipuri ale aceleiași categorii prin prezența unor diferențe evidente, mai ales dacă acestea din urmă s-au instituit grație distribuirilor de ordin cronologic, teritorial, social, etnic etc. (Клейн 1991, 385).

Cu toate acestea, în practica arheologică, spre deosebire de tipuri și categorii, stilul și parametrii acestuia se urmăresc și se formalizează cel mai greu (Sackett 1973, 321; Каменецкий и др. 1975, 117; Клейн 1991, 161), dar anume stilul este recunoscut ca o manifestare a artefactelor extrem de importantă la nivelul interpretării. Este insuficient a vedea prin stil doar forma, decorul, amplasarea elementelor decorative și funcționale pe corpul unui vas, de exemplu. În același timp, un element funcțional poate fi inclus în sistemul decorativ. Deci, este incorectă separarea strictă a acestor elemente, prin care tindem să surprindem stilul. Stilul presupune selectarea unei combinații, a unor coerențe formale și estetice, pe care au realizat-o meșterii antici și care s-a perindat din generație în generație. În acest sens, stilul este tributary unei tradiții culturale.

J.R. Sackett analizează manifestările artefactului în două aspecte, fiind și două perspective opuse: artefactul însăși și artefactul ca indicator al unei tradiții culturale. De aici, conchide autorul sus-numit, rezultă doi parametri ai artefactului – funcțional și stilistic (Sackett 1973, 320). L.S. Klejn îl contrazice pe J.R. Sackett, menționând că nu toate manifestările ce se opun aspectului funcțional sunt determinate de tradiție. Asupra deciziilor în alegerea mijloacelor culturale, influențează atât condițiile impuse de trecutul istoric, cât și cele spontane, întâmplătoare.

Controversele se intensifică odată cu punerea în discuție a corelării atributelor stilistice cu anumite forme de organizare a societății sau a reflectării fenomenelor sociale din trecut în manifestările stilului culturii materiale. Pentru L. Binford, de exemplu, atribuțiile stilistice au un rol funcțional secundar în promovarea solidarității de grup (Binford 1962, 219-220). Aceasta din urmă poate fi una din aspectele etnice ale procesului social, alături de tradiție, care presupune perpetuarea unor gusturi etico-estetice din generație în generație. Tot L. Binford diferențiază trei surse trei surse care provoacă variabilitatea stilistică a grupurilor de artefacte: tradiția, interacțiunea dintre grupurile umane și arealul adaptiv (mediul natural) (Binford 1965, 206-209).

De fapt, inclusiv în baza urmărilor și stabilirii unor „granițe” stilistice, arheologii au delimitat așa-numitele „culturi arheologice”. Unii cercetători au recunoscut că criteriile diferențierii „culturilor preistorice” variază în cazuri particulare, cele mai

sigure fiind, însă, acele criterii care exprimă alegerea și stilul în detrimentul celor determinate de factorii ecologici și economici (Clark 1957, 169). O asemenea delimitare a factorilor, deși prea categorică, poate fi acceptată, în timp ce ecologia și contactele economice pot crea o uniformitate a unor elemente culturale pe areale vaste și care nu pot avea, respectiv, o explicație „eticizantă”. Nu este exclus, însă, că o bună parte din „culturile arheologice” au la baza uniformității lor anume astfel de factori, ecologici și economici, în defavoarea celor etnici.

În literatura de specialitate, s-a mai propus și noțiunea de „superstil”, care nu presupune o interdependență a formelor, ci o combinație constituită istoricește între acestea și funcții, depășind granițele unei culturi arheologice (Kroeber 1963, 71, 78, 102-103). Pe de altă parte, „superstilul” poate reprezenta și stilul general de viață, în care se generalizează stilurile culturii (Kroeber 1963, 70), fenomen, de asemenea, greu de surprins. Acest termen îl asociem și cu noțiunea de cotradicție, care cuprinde mai multe tradiții culturale legate reciproc în cadrul unui areal larg, unde anumite culturi-componente interacționează pe parcursul unei perioade concrete de timp (Bennett 1948, 1). Aceste concepte le întâlnim rareori în literatură, dar ele ne obligă să atragem atenția asupra faptului că stilul și tradiția necesită a fi abordate la diferite nivele.

În contextul criteriilor stilistice la delimitarea culturilor arheologice, este relevantă o definiție formulată de R. von Uslar. Acesta menționa că răspândirea și predominarea constantă a unei opțiuni stilistice în limitele relative ale unui areal de forme culturale, existent într-un anumit segment cronologic, presupune unitatea unei „provincii stilistice” (Uslar 1955, 6, 10 apud Клейн 1991, 137). Caracterul acestei unități poate fi determinat de diferiți factori sociali, economici, etnici etc. „Provincia stilistică”, totuși, nu întotdeauna poate echivala cu ceea ce numim tradițional „cultură arheologică”. Aceasta din urmă poate cuprinde mai multe „provincii”, în care se poate urmări unitatea stilistică. Conform unor asemenea „unități”, s-au delimitat, de altfel, culturile cu denotații etnice: „scitică”, „celtică” etc. În ce privește „cultura scitică”, aici s-a atras atenția asupra unui fenomen manifestat în domeniul artei – stilul animalier „scitic”, care, de fapt, cuprinde un areal mult mai mare decât cel „scitic” propriu-zis.

Întrebarea care ne-o punem, este dacă poate stilul artistic să servească drept bază în limitarea unor culturi arheologice cu conotații etnice. Sau poate este vorba despre o modă, răspândită, mai ales la nivelul elitelor societății „barbare”, al cărei areal nu este limitat de factori etnici. Într-adevăr, stilul artistic poate caracteriza o cultură, „fiind strâns corelat cu celelalte componente ale sale, dar se poate răspândi și încălcând granițele culturale” (Клейн 1991, 139).

Faptul că variația stilistică este domeniul în care ansamblurile arheologice pot corela cu grupurile etnice, a fost acceptat de arheologii procesualiști, începând cu L. Binford (Conkey 1991, 10; Shennan 1989, 18). Aceasta cu atât mai mult pentru a nu admite neajunsurile concepției „criteriilor etnicizante”, care pune accentul pe anumite elemente separate ale culturii ce „semnalizau” etnicitatea. În plus, anume modificările stilistice ar reflecta cel mai bine problemele de origine etnică, migrații și interferențe (Binford 1962, 220). Totuși, cercetătorul J.R. Sackett propune înlocuirea „variației stilistice” cu „variația isochrestică” (isochrestic variation), ceea ce are să evidențieze variația nu doar a stilurilor, ci și a tuturor modurilor culturale prescrise de crearea a valorilor materiale. Aici, asemănările între dimensiunile „isochrestice” ale culturii materiale, astfel, pot fi considerate rezultatul „aculturației” și, prin urmare, al asemănărilor ori diferențelor etnice (Sackett 1977, 371; Sackett 1986, 630). Este o formulare optimistă, a cărei aplicare în practica interpretării arheologice, însă, este extrem de anevoioasă. Urmărirea acestei variații „isochrestice”, care este mult mai greu de surprins decât cea „stilistică”, necesită eforturi mari.

Cercetătoarea britanică S. Jones consideră că J.R. Sackett pune semnul egalității între variația isochrestică și etnicitate (Jones 1997, 122), deși acesta nu pare atât de categoric în acest sens. S. Jones pare, totuși, să tindă spre o înlocuire a „isochrestismului” cu „habitusul” lui Bourdieu. Acesta din urmă, de asemenea, reprezintă suma tuturor condițiilor care structurează activitatea umană.

Deosebit de importante în problematica stilului și a variației lui, sunt dezbaterile aprinse între P. Wiessner și J.R. Sackett din anii 80 ai secolului trecut despre natura variației stilistice și modul în care marcatorii etnici se manifestă în cultura materială. Ambii au ca punct de reper și fond factorologic cultura materială a triburilor San Kalahari, mai ales vârfurile de sulițe.

În viziunea lui Wiessner, pentru populația cercetată, stilul „emblematic” poartă în sine un mesaj clar adresat membrilor unui grup lingvistic. Un asemenea grup va deosebi întotdeauna sulțile efectuate de grupul său în raport cu altele. Și acest lucru ar avea loc grație faptului că meșterul împărtășește aceleași tradiții tehnologice și stilistice (Wiessner 1983, 269).

J. Sackett criticând abordarea lui Wiessner, pledează pentru o viziune mai îngustă asupra acestui stil activ, pe care îl numește „iconologic”. Acest stil este o semnalizare conștientă și intenționată și alcătuiește o dimensiune a stilului etnic, care face parte din „variația isochrestică”. Această variație este una pasivă, fiind un rezultat al inculturării într-un context etnic limitat. Astfel, variația considerată activă la Wiessner, nu este decât un isochrestism pasiv al stilului în afirmarea identității (Sackett 1985, 157-158).

Astfel, P. Wiessner definește două aspecte distincte ale stilului ce conțin două tipuri de informație, fiind generate de diferite condiții și produc diferite tipuri de variație. Astfel, stilul „emblematic” reprezintă o variație formală care transmite populației-țintă mesaje clare despre afilierea și identitatea conștientizată a grupului (care transmite mesajul). Pe de altă parte, stilul „afirmativ” alcătuiește acea variație formală a culturii materiale, care se bazează pe factorul personal, generând informații care susțin identitatea individuală (Wiessner 1983, 257-258).

Aceeași cercetătoare, P. Wiessner, dezvoltă, în studiile sale etnoarheologice, concepția despre stil ca fenomen de comunicare activă. Înarmându-se cu teoriile psihologiei contemporane care vizează identitatea socială, autoarea conchide că identitatea și cea de grup este bazată pe procesul cognitiv al comparației, prin care Eul este diferențiat de Alții, iar grupul propriu – de celelalte grupuri (Wiessner 1983, 191-192, 257). În această ordine de idei, stilul reprezintă una din multiplele căi prin care identitatea poate fi proiectată în direcția Celuilalt, fiind accentuată de comparația socială, exprimarea asemănării și diferenței. Astfel, stilul poate fi utilizat activ în crearea și destrămarea relațiilor sociale (Wiessner 1984, 194; Wiessner 1985, 161).

În aceeași ordine de idei, arheologii au recunoscut deja, în majoritatea lor, că relația între grupurile etnice din trecut și realitățile arheologice

este complexă grație faptului, că primele nu au un caracter fix și bine delimitat. Dezvoltarea noilor abordări ale etnicității i-a făcut pe unii să adopte o atitudine sceptică față de posibilitatea cercetării fenomenului etnic în arheologie (de ex. Trigger 1995; Brather 2004). Într-adevăr, cercetările etnoarheologice (Hodder 1982; Trigger 1978; Ucko 1969) nu ne permit să acceptăm prezența unei echivalențe fixe între variația stilistică în cultura materială și „granițele” etnice, dar unele cazuri ne vorbesc de astfel de corelații (Renfrew 1987; Shennan 1991; Wiessner 1983).

Merită atenție, în acest sens, tendința contemporană a științelor sociale de a urmări natura dinamică și situațională a etnicității și a grupurilor etnice. Instrumentalizarea, „manipularea strategică a identității” în contextul anumitor situații politice și economice, tot mai insistent devin argumente centrale ale studiilor antropologice și etnologice (Jones 1997, 110). Caracterul dinamic și instrumental al etnicității capătă reflectare și în studiile arheologice, care demonstrează unele cazuri de utilizare activă a elementelor culturii materiale pentru justificarea și manipularea relațiilor între grupuri (Hodder 1982; Shennan 1989).

Cercetările antropologice și etnologice contemporane țin să demonstreze accentuarea auto-identificării în definirea etnicității, dar mai ales importanța comunicării etnicității ca proces activ implicat în manipularea resurselor economice și politice (Jones 1997, 113). În acest context, stilul devine conceptualizat deja drept formă a comunicării și a marcajului social în anumite artefacte și în contexte sociale concrete (Conkey 1991, 10). Acesta este înțeles atât funcțional cât și adaptiv, facilitând schimbul de informație vizavi de identificarea socială și religioasă, afilierea la grup în perioadele de conflicte sociale, cât și în timpul unor cataclisme naturale (Gamble 1982 apud Jones 1997, 113). O asemenea idee susține concluzia unor etnoarheologi față de faptul că intensitatea conștiinței etnice și, prin urmare nivelul diferențierii în cultura materială sporesc anume în perioadele de tensiune economică și politică (Hodder 1979; Hodder 1982).

În baza cercetărilor etnoarheologice, Jan Hodder ține să demonstreze că diferențele în cultura materială sunt uneori menținute în scopul justificării diferențierii și reciprocității negative între grupuri, fapt care, reiterând ideea expusă mai sus, poate să se intensifice în condiții de criză social-economică

(Hodder 1982, 55). El atrage atenția asupra faptului că diferite grupuri pot adopta diferite strategii de acomodare la condițiile de criză, iar explicarea acestor strategii și modul în care cultura materială este implicată în ele depinde de anumite scheme simbolice elaborate în interiorul grupului (Hodder 1982, 186). Mai mult ca atât, dacă unele tipuri de artefacte diferențiază două grupuri vecine, răspândirea altor tipuri poate depăși granițele acestora (Hodder 1982, 58). Nivelul în care elementele culturale pot exprima diferențele etnice, este legat de J. Hodder cu intențiile grupului dat de a înainta anumite simboluri ale identității și diferenței (Hodder 1982, 185). Același cercetător subliniază importanța structurilor simbolice prin faptul că ar încadra toate aspectele practicii culturale și ale relațiilor sociale în diferențierea grupurilor etnice (Hodder 1982, 204-205). Totuși, unele grupuri pot să-și exprime diferența fără utilizarea simbolurilor materiale, ceea ce ar face practic imposibilă urmărirea acestui fenomen pe cale arheologică.

Un rol important în corelarea culturii materiale și etnicității îi revine, totuși, tradiției, mai ales pentru explicarea fenomenelor culturale din trecut. Rămâne de reținut faptul că modalitățile obișnuite ale producerii unor obiecte creează o bază pentru „generarea” etnicității sau a conștientizării opoziției „Noi-Ei”, în condițiile în care natura arbitrară a unor moduri obișnuite de producere a fost expusă proceselor de comparație culturală. Dacă asemenea contexte ale interacțiunii se produc repetat și interacțiunea socială este exprimată și mediată prin categoriile de diferență culturală, atunci aceste categorii pot fi instituționalizate din ce în ce mai mult (Jones 1997, 122). Toate aceste categorii vor varia în diferite contexte spațiale și temporale. Mai mult decât atât, categoriile etnice pot persista în timp ce cultura materială, implicată în marcarea conștientă a acestor categorii, se schimbă. Și, invers, referința etnică a unor stiluri specifice se poate schimba, în timp ce stilurile ca atare rămân neschimbate. Astfel, relația dintre stilurile culturii materiale și expresia etnicității se poate schimba, acordând-o la timp și la spațiu (Jones 1997, 122).

Trebuie să ținem cont de faptul că, în majoritatea cazurilor, societățile arhaice sunt profund tradiționaliste. Aici, individul este constrâns de normele sociale, pe care trebuie să le urmeze. De aceea, elementele culturale noi au nevoie să se „naturalizeze” printr-o repetiție continuă la nivel individual și

social (Hodder 1982, 56). Astfel, grupurile etnice din trecut ca și, de altfel, cele cercetate de etnoarheologi, sunt deseori caracterizate printr-o tradiție normativă formată. Unii cercetători, totuși, insistă asupra faptului că aceasta afectează un șir limitat de attribute stilistice – dimensiuni ale variabilității artefactelor, care pot deveni asociate cu o referință etnică și menținute în negocierea relațiilor sociale (Jones 1997, 116; Whallon 1968).

Cercetările etnoarheologice ale lui J. Hodder indică asupra unei corelații între dimensiunile culturii materiale care nu semnalizează „deschis” etnicitatea, ca în cazul poziției vetrelor în locuință, și semnificația etnică auto-conștientă în alte dimensiuni ale culturii materiale, cum ar fi piesele de port (Hodder 1982, 54-55). O asemenea dimensiune poate servi variația stilistică în decorul ceramic (Whallon 1968). Din această perspectivă se pendulează ideea că forma vaselor ceramice ar fi determinată de funcția utilitară, în timp ce decorul ceramic alcătuiește o variație adițională, nefuncțională, prin care este posibilă exprimarea unei informații sociale, servind unei „iconografii etnice” (Sackett 1977, 377).

Încă Willey atrăgea atenția că tradiția ceramică conține una sau mai multe linii de dezvoltare în timp și spațiu, în cadrul anumitor constante tehnice și decorative (Willey 1945, 53). Din aceste considerente, analiza acestei tradiții necesită o abordare complexă a formei, decorului și tehnologiei.

Interesante ni se par, în acest sens, elaborările etnoarheologice ale lui N. David și a colaboratorilor săi. Aceștia vorbesc despre decorul ceramic ca despre un element al structurilor simbolice ale culturii. În acest sens, decorul este folosit pe larg în calitate de indicator al apartenenței etnice, care se conservează în materialul arheologic (David et al. 1988, 365). În unul din studiile sale, David formulează o problemă la prima vedere simplă: de ce sunt decorate vasele? Cercetătorul și echipa sa tind să „antropomorfizeze” vasele ceramice. Aceasta din urmă presupune și o legătură între decorul corpului uman cu cel al vaselor, deoarece și corpul uman se manifestă ca un simbol (David et al. 1988, 366).

Argumentul central al lui David constă în faptul că vasul, la fel ca și omul, parcurge o transformare ireversibilă din starea naturală la cea de entitate culturală. Deseori oamenii transmit vasului anumite calități și tratamente umane, fapt confirmat etnografic. Totodată informatorii nu sunt întot-

de-auna capabili să explice motivația acestui fenomen, referindu-se mai mult la existența tradiției (David et al. 1988, 366), iar urmarea tradiției este în cele mai multe cazuri inconștientă.

O altă afirmație curioasă a autorilor numiți este preferința pentru societățile tradiționale dar mai apropiate de modernitate de a avea vase fără decor (David et al. 1988, 370). Ori transmiterea mesajelor prin simboluri este mai consistentă în societățile arhaice?

Importanța decorului (care include și elementul formei) poate fi susținută și de ideile cosmologice ale multor popoare, pentru care lutul a fost materia primordială, din care divinitatea a creat Omul. În acest sens este relevant că deseori părților constitutive ale vasului ceramic li se atribuie denumiri ale părților corpului uman (buză, gură, gât, umăr etc.).

Prin continuitatea decorului putem presupune persistența unei expresii a memoriei vizuale, care reflectă o comunitate ideologică și intuiește prezența unei identități (David et al. 1988, 378). Această continuitate ne permite să căutăm și expresii ale etnicității în materialul arheologic.

În general, spre deosebire de vechile abordări, în prezent cultura materială devine recunoscută ca o dimensiune constitutivă activă a practicii sociale, deoarece aceasta în același timp structurează activitatea umană, fiind un produs al acesteia din urmă (Hodder 1986, 74). Ea devine, în așa mod, și un element activ în exprimarea identității sociale (Conkey 1991, 13; Shanks, Tilley 1992, 146) și, de ce nu, în unele cazuri – etnice.

Recunoaștem, desigur, că nu orice variație stilistică nu are întotdeauna menirea de a demarca anumite granițe etnice, însă în anumite contexte, aceasta poate obține un statut activ și în acest sens (Jones 1997, 122). Desigur, arheologia nu are un acces direct la domeniul mental al oamenilor ce au lăsat anumite ansambluri de vestigii. Nici nu este posibilă o cercetare pur arheologică a calităților individuale din trecut. De aceea, s-a găsit o soluție, prin care unii arheologi definesc etnicitatea ca un aspect al procesului social care se implică în organizarea comportamentului uman, deși relația între cultura materială și conștiința etnică nu este una fixă și intrinsecă (Haaland 1977; Hodder 1979 apud Jones 1997, 124).

Olsen și Kobylinski, de exemplu, propun arheologilor să studieze modurile în care orientările

valorice de bază și efectele lor comportamentale subliniază menținerea granițelor etnice (Olsen, Kobylinski 1991, 16). Mai mult ca atât, „înainte de a începe fixarea etichetelor etnice în complexe arheologice distincte, trebuie să înțelegem fenomenul etnicității însuși și, în special, să dezvoltăm o teorie a relațiilor între conștiința etnică și cultura materială” (Olsen, Kobylinski 1991, 23). Aceștia însă nu propun vreo metodologie a cercetării corelației dintre orientările valorice și simbolismul etnic. Merită de menționat și ideea că simbolismul etnic este generat, la diferite etape și nivele, de practicile culturale existente și modurile diferențierii care caracterizează diverse domenii sociale (Eriksen 1991).

S. Jones critică abordările funcționaliste și structuraliste, deoarece acestea nu reușesc să explice modul în care cultura modelează realitatea socială și pentru faptul că nu țin cont de procesul istoric (Jones 1997, 117). Este necesar, în viziunea ei, de adoptat o abordare contextuală și istorică în analiza vestigiilor arheologice. Aceeași idee a fost expusă de nenumărate ori și în istoriografia sovietică încă de la mijlocul secolului trecut (Токaев 1949).

Din contextul acestor concepții metodologice susținute de S. Jones, rezultă că depistarea formelor și stilurilor culturale distinctive utilizate în marcarea granițelor etnice nu trebuie făcută în mod arbitrar. Mai mult ca atât, cercetătoarea afirmă că exprimarea auto-conștientă a etnicității prin cultura materială este legată de condițiile structurale ale habitusului, care „inspiră” toate aspectele practicilor culturale și ale relațiilor sociale ce caracterizează un mod de viață particular. Analiza realizărilor contextuale ale etnicității nu trebuie exclusă din domeniul interpretării arheologice, în cazul în care există legături între anumite orientări constituite istoricește, care ne permite să intuim recunoașterea și exprimarea identității etnice. Totuși, modul în care stilurile specifice ale culturii materiale sunt implicate în articularea etnicității, poate fi arbitrar între culturi, dar nu este deloc întâmplător în limitele contextelor social-istorice specifice (Jones 1997, 125).

Abordarea propusă de S. Jones cere o revizuire nu doar a interpretării etnicității, ci și a supozițiilor care subliniază explicarea variației în cultura materială. Recunoașterea unui rol activ al culturii materiale în generarea și semnificarea etnicității subminează ideea larg răspândită, în conformitate cu care gradul de asemănare și diferențiere în

cultura materială furnizează un indiciu direct al intensității interacțiunii între grupurile din trecut (Jones 1997, 126). În plus, cercetarea rolului culturii materiale în formarea și exprimarea etnicității le-a permis etnoarheologilor să afirme că aceasta nu este activ structurată și structurează la rândul său procesele sociale. Cultura materială este supusă, în mod constant, reproducerii și transformării.

Etnicitatea nu este o reflectare directă a habitusului ori a culturii. Construirea etnicității și obiectualizarea diferențelor culturale, pe care o necesită prima, este produsul interferenței condițiilor de habitat al comunităților umane cu împrejurările sociale concrete ce caracterizează fiecare situație istorică dată (Jones 1997, 120). În cadrul unei asemenea abordări, cultura materială devine și un mijloc de afirmare a etnicității, fiind determinată în multe cazuri de aceasta. Unele aspecte ale culturii materiale devin deci implicate în semnificarea identității, justificând anumite opțiuni și relații etnice. Astfel, formele și stilurile culturii materiale pot fi menținute activ și reținute în procesul semnificării etnicității, în timp ce alte forme și stiluri vor depăși acest cadru (Barth 1969; Hodder 1982; Jones 1997, 120).

În lucrarea sa, S. Jones menționează că sentimentele afinității etnice sunt bazate pe recunoașterea, la nivelul subconștientului și conștientului, a condițiilor similare de habitat reflectate în practicile culturale și relațiile sociale, în care sunt angajați oamenii. Fiecare condiție structurală creează fundamentul înțelegerii asemănării și diferenței etnice, când oameni de diferite tradiții culturale intră în interacțiune unii cu alții, generându-se unele forme de comparație culturală a sinelui (Jones 1997, 120). În asemenea condiții, practicile culturale și credințele, care în cazul dat reflectă accentuarea unor structuri ale habitusului, devin obiectualizate și raționalizate în reprezentarea diferențelor etnice. Unii cercetători indică asupra faptului că o formă materială specifică poate rămâne aceeași, în timp ce înțelegerea acesteia va alterna în diferite contexte. Asemenea formă poate fi consumată în diferite moduri, potrivită și încorporată în structuri simbolice diverse acordate la tradiția istorică și contextul social (Shanks, Tilley 1987, 97).

Înțelegerea largă a contextelor culturale din trecut, derivate dintr-o varietate de surse și categorii de date, este o parte esențială a etnicității în arheologie. Este necesară examinarea modurilor inter-

acțiunii sociale și distribuția capacității materiale și simbolice între grupurile umane. De asemenea e nevoie de cunoașterea organizării sociale a grupurilor din trecut, iar un rol crucial i-ar reveni unei abordări istorice grație importanței procesului istoric în generarea și exprimarea etnicității. Într-un cadru contextual diacronic poate fi posibilă elucidarea transformărilor variației materiale obișnuite într-un simbolism auto-conștient activ și invers, pe baza schimbărilor în natura și răspândirea stilurilor implicate (Wiessner 1989, 58).

Și etnicitatea, pentru diferite perioade istorice, trebuie tratată diferit. Asupra acestui fapt s-a insistat mult în ultimii ani. Astfel, fenomenele etnice pentru preistorie au nevoie de o conceptualizare diferită față de înțelesul actual al etnicității (Крюков 1986; Shennan 1991, 30).

În același timp, etnicitatea trebuie deosebită de o simplă continuitate sau discontinuitate spațială care se referă la identificarea auto-conștientă a unui grup de oameni particular (Shennan 1989, 19). Cu toate că s-a demonstrat deseori că conștiința etnică este bazată parțial pe recunoașterea trăsăturilor comune ale experienței practice și istorice, aceasta este de asemenea un produs al condițiilor care determină anumite contexte social-istorice specifice. Deci, măsura în care etnicitatea se reflectă în realitățile culturale este foarte variabilă și depinde de transformările culturale provocate de procesele interacțiunii și de natura intensității relațiilor între grupurile ce intră în contact (Jones 1997, 123).

Din punct de vedere arheologic, aceste procese pot conduce la o varietate de scenarii diferite. În unele cazuri putem avea un grad înalt de corelare între cultura materială și etnicitate. În alte cazuri, situația poate prezenta un amestec de tradiții culturale de diferită origine etnică.

Este important de menționat în această ordine de idei faptul că existența grupului reconstituit arheologic rămâne până la urmă un construct convențional și devine „real” doar în contextul interpretării. În acest caz cercetarea aspectelor etnice devine un domeniu mult mai profund, care nu întotdeauna va fi determinată de prezența unui teritoriu sau timp „etnic”.

O importantă concluzie pentru interpretarea etnică a materialului arheologic este aceea că practica etnicității ar rezulta într-un set de realizări tranzitive și deseori repetate ale diferenței etni-

ce în contexte particulare. Aceste „realizări” ale etnicității sunt atât structurate ele însăși, cât și structurează, implică în multe cazuri producerea și consumul stilurilor distinctive ale culturii materiale. Ele ar fi un produs al interferării dispozițiilor perceptuale și practice ale agenților sociali cu interesele și opozițiile provocate în contexte sociale specifice (Jones 1997, 123).

Astfel, configurațiile etnicității și stilurile culturii materiale implicate în marcarea relațiilor etnice pot varia de la context la context. Natura multidimensională a etnicității poate produce un model complex de distribuiri suprapuse ale culturii materiale, care se referă la realizarea și transformarea repetată a etnicității în diferite contexte sociale și nu la o entitate culturală monolită și discretă. De asemenea, etnicitatea poate condiționa o varietate largă de expresii inclusiv în cultura materială (Thomas 1996, 78-82).

Mai există o relație în cazul variației stilurilor culturii, determinată de generalizarea stilului individual și individualizarea stilului generalizat. Ultimul proces este foarte important în perpetuarea unor forme generale pe spații largi. Mai ales în domeniul ceramicii. Fiecare meșter olar își racordează propriul stil la cel general, acceptat de toți consumatorii culturii materiale din comunitate. Astfel, factorul individual cedează mult gusturilor generale ale societății. Altfel nu s-ar explica prezența unui stil asemănător într-un spațiu larg și un cadru cronologic vast. Deci, factorul social este unul fundamental, mai ales la nivelul culturii tradiționale, unde predomină meșteșugurile casnice. În această ordine de idei, cultura materială nu reflectă un simplu produs al unei mulțimi de indivizi, ci o marcă a tradiției sociale, care, desigur, poate fi modificată pe parcursul timpului.

Fiind date caracterul complex al sistemelor culturale și diferențierea lor contextuală, este necesară analiza diferitor aspecte ale acestora din perspectiva influențelor numeroșilor factori, care-i determină „configurația”.

În urma analizei multiplelor abordări ale etnicității și a corelării ei cu stilul în cultura materială, putem conchide că formarea și menținerea stilului se realizează pe două planuri: temporal și spațial. În plan temporal, aceasta se datorează tradiției, adică transmiterii din generație în generație a unor stiluri asemănătoare. Un asemenea proces în cultura materială conține, indubitabil, o reflectare a unei relații sociale. Trebuie să recunoaștem că de la crearea stilului la transformarea sa treptată este un proces îndelungat, de obicei. „Creatorul” extrage stilul din propria memorie vizuală și tehnică, transmițându-l generațiilor următoare ca un standart mai mult sau mai puțin determinat. Acestea obțin experiența, bazată pe un stereotip comportamental în crearea obiectelor materiale, unele tehnici însușite devenite „legi”. Tradiția poate fi pătrunsă de anumite inovații, ceea ce determină niște transformări, de obicei minore. Spiritul inventiv acceptat mai întâi la nivel individual, poate deveni o modă la nivel de comunitate, dacă aceasta din urmă acceptă ajustarea inovației stilistice la gusturile proprii estetice.

Toate abordările sunt edificatoare luate împreună. Nici una, nici alta nu trebuie absolutizată, deoarece fiecare din ele a avut la bază anumite aspecte ale etnicității și relației acesteia cu aspectele culturii materiale. Astfel, fiecare concept, fie „etnie”, fie „cultură” are un fundament real, și nu trebuie de redus la un construct al imaginației savantului sau un instrument al politicienilor. Desigur, nu întotdeauna diferențele etnice au importanță majoră și pot fi subminate, în anumite condiții de alte priorități identitare. Astfel, căutarea unei atribuiri etnice pentru ansamblurile de vestigii trebuie să genereze explicarea asemănării și repetării acestora în anumite areale teritoriale și cronologice. Corelarea „fenomen etnic – vestigii arheologice” este, credem, o chestiune mult mai fină decât o simplă „instrumentalizare” politică ori naționalistă a arheologiei. Iar analiza variației stilistice ne oferă perspective optimiste pentru abordarea problematicii etnice și în arheologia spațiului sud-est european.

Bibliografie

- Barth 1969:** F. Barth, Introduction. In: (Ed. F. Barth) *Ethnic Groups and boundaries* (Boston 1969), 9-38.
- Bennett 1948:** W.C. Bennet, The Peruvian co-tradition. In: (Ed. W.C. Bennett) *A reappraisal of Peruvian archaeology* (Menasha 1948), 1-7.
- Binford 1962:** L.R. Binford, Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28, 1962, 17-225.
- Binford 1965:** L.R. Binford, Archaeological sistematics and the study of culture process. *American Antiquity* 31, 1965, 203-210.

- Bierbrauer 2004:** V. Bierbrauer, Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. In: Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters (Wien 2004), 45-84.
- Bouzek 1971:** J. Bouzek, Klasické metody tridenc. In: Nove arceologické metody, I (Praha 1971), 31-54.
- Brather 2004:** S. Brather, Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie (Berlin 2004).
- Clark 1957:** G. Clark, Archaeology and society (Cambridge 1957).
- Conkey 1991:** M.W. Conkey, Experimenting with style in archaeology: some historical and theoretical issues. In: (Eds. M.W. Conkey, C.A. Hastorf) The uses of style in Archaeology (Cambridge 1991), 5-57.
- David et al. 1988:** N. David, J. Sterner, K. Gavua, Why pots are decorated? Current Anthropology 3, vol. 29, 1988, 365-389.
- Eriksen 1991:** T.H. Eriksen, The cultural contexts of ethnic differences. Man 26, 1991, 127-144.
- Gamble 1982:** C.S. Gamble, Interaction and alliance in palaeolithic society. Man 17, 1982, 92-107.
- Haaland 1977:** R. Haaland, Archaeological classification and ethnic groups: a case of study from Sudanese Nubia. Norwegian Archaeological Review 10, 1977, 1-31.
- Hodder 1979:** J. Hodder, Economic and social stress and material culture patterning. American Antiquity 44 (3), 1979, 446-454.
- Hodder 1982:** J. Hodder, Symbols in Action (Cambridge 1982).
- Hodder 1986:** J. Hodder, Reading the Past: current approaches to interpretation in archaeology (Cambridge 1986).
- Jones 1997:** S. Jones, Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present (Routledge 1997).
- Kroeber 1963:** A.L. Kroeber, Style and civilization (Berkeley-Los Angeles 1963).
- Müller 1897:** S. Müller, Nordische Altertumskunde, Bd. I (Strassburg 1897).
- Neustupný 1958:** E. Neustupný, Evolution in archaeology. In: Epitymbion Roman Haken (Pragae 1958), 4-8.
- Olivier, Coudart 1995:** L. Olivier, A. Coudart, French tradition and the central place of history in the human sciences: preamble to a dialog between Robinson Crusoe and his Man Friday. In: (Ed. P.J. Ucko) Theory in Archaeology: a world perspective (London 1995), 363-381.
- Olsen, Kobylinski 1991:** B. Olsen, Z. Kobylinski, Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective. Archaeologia Polona 29, 1991, 5-27.
- Petrie 1911:** F.W. Petrie, The revolutions of civilization (London-New York 1911).
- Renfrew 1987:** C. Renfrew, Archaeology and Language: the puzzle of indo-european origins (London 1987).
- Sackett 1973:** J.R. Sackett, Style, function and artifact variability in palaeolithic assemblages. In: (Ed. C. Renfrew) The explanation of culture change: models in prehistory (London 1973), 317-325.
- Sackett 1977:** J.R. Sackett, The meaning of style in archaeology: a general model. American Antiquity 42(3), 1977, 369-380.
- Sackett 1985:** J.R. Sackett, Style and ethnicity in the Kalahari: a reply to Wiessner. American Antiquity 50, 1985, 154-160.
- Sackett 1986:** J.R. Sackett, Style, function and assemblage variability: a reply to Binford. American Antiquity 51(3), 1986, 628-634.
- Schuchhardt 1926:** C. Schuchhardt, Alteuropa. Eine Vorgeschichte unseres Erdteils, 2 (Berlin-Leipzig 1926).
- Shanks, Tilley 1987:** M. Shanks, C. Tilley, Social Theory in Archaeology (Oxford 1987).
- Shanks, Tilley 1992:** M. Shanks, C. Tilley, Reconstructing Archaeology: theory and practice (London 1992).
- Shennan 1989:** S.J. Shennan, Introduction. In: (Ed. S.J. Shennan) Archaeological approaches to Cultural Identity (London 1989), 1-32.
- Shennan 1991:** S.J. Shennan, Some current issues in the archaeological identification of past peoples. Archaeologia Polona 29, 1991, 29-37.
- Thomas 1996:** J. Thomas, Time, Culture and Identity: an interpretive archaeology (London 1996).
- Trigger 1978:** B.G. Trigger, Time and Traditions: essays in archaeological interpretation (Edinburgh 1978).
- Trigger 1995:** B.G. Trigger, Romanticism, nationalism and archaeology. In: (Eds. P.L. Kohl, C. Fawcett) Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology (London 1995), 263-279.
- Ucko 1969:** P.J. Ucko, Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains. World Archaeology 1(2), 1969, 262-280.
- Uslar 1955:** R. Uslar, Über den Nutzen spekulativer Betrachtung vorgeschichtlicher Funde. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz 8, 1955, 1-20.
- Whallon 1968:** J.Jr. Whallon, Investigations of the late prehistoric social organization in New York state. In: (Eds. S.R. Binford, L.R. Binford) New Perspectives in Archaeology (Chicago 1968), 223-244.
- Wiessner 1983:** P. Wiessner, Style and ethnicity in the Kalahari San projectile point. American Antiquity 48, 1983, 253-276.

- Wiessner 1984:** P. Wiessner, Reconsidering the behavioural basis for style: a case study among the Kalahari San. *Journal of Anthropological Archaeology* 3, 1984, 190-234.
- Wiessner 1985:** P. Wiessner, Style or isochrestic variation? A reply to Sackett. *American Antiquity* 50, 1985, 160-165.
- Wiessner 1989:** P. Wiessner, Style and changing relations between the individual and society. In: (Ed. J. Hodder) *The Meanings of Things* (London 1989), 56-63.
- Willey 1945:** G.R. Willey, Horizon styles and pottery traditions in Peruvian archaeology. *American Antiquity* 11, 1945, 49-56.
- Каменецкий и др. 1975:** И.С. Каменецкий, Б.И. Маршак, Я.А. Шер, Анализ археологических источников (возможности формализованного подхода) (Москва 1975).
- Клейн 1991:** Л.С. Клейн, Археологическая типология (Ленинград 1991).
- Крюков 1986:** М.В. Крюков, Ещё раз об исторических типах этнических общностей. СЭ 3, 1986.
- Токарев 1949:** С.А. Токарев, К постановке проблем этногенеза. СЭ 3, 1949.

Some aspects of the reflection of ethnic distinctions in stylistic variations of artefacts

Abstract

In the article the basic tendencies of ethnic interpretation of a stylistic variation in the archaeological record are stated. Despite the sceptical discussions of this question, ethnic interpretation remains one of the basic directions in archeology. Criticising the unilateral and tendentious character of the approach of G. Kossina in ethnic interpretation of artefacts, some researchers have accepted attempts to formulate a number of complex approaches among which the ethnoarchaeological studies play an important role. Ethnoarcheology, in some cases, confirms a parity of ethnic borders with material culture, in others this is not so. At the same time, the majority of researchers consider that the given parity should be observed in stylistic, instead of in typological distinctions. Unfortunately, the "stylistic" approach is also far from the decision of these interpretative archeological problems. Ethnic reconstructions demand more complex schemes, taking into account known factors and the contexts reflected, not only in an archaeological material. The contextual-historical approach was put forward in the first half of the last century, but, owing to its complexity, has not given exhaustive results. Probably, its synchronic-diachronic application to more limited archaeological areas will bring fruitful results. In this case, style and stylistic variations should play a key role.

Некоторые аспекты проблемы отражения этнических различий в стилистических вариациях артефактов

Резюме

В данной статье изложены основные тенденции этнического истолкования стилистического варьирования в археологическом материале. Несмотря на множество скептических отношений к этому вопросу, этническая интерпретация остаётся одной из основных направлений в археологии. Критикуя односторонность и тенденциозность подхода Г. Коссины в этнической интерпретации артефактов, некоторые исследователи предприняли попытку сформулировать ряд комплексных подходов, для которых важную роль должны сыграть этноархеологические исследования. Этноархеология, в одних случаях подтверждает соотношение этнических границ с материальной культурой, в других – нет. В то же время, большинство исследователей считают, что данное соотношение должно наблюдаться именно в стилистических, а не в типологических различиях. К сожалению, «стилистический» подход также далёк от решения этих интерпретационных задач археологии. Этнические реконструкции требуют более сложную схему, с учетом известных факторов и контекстов, отражающихся не только в археологическом материале. Контекстуально-исторический подход выдвигался еще в первой половине прошлого века, но в силу его сложности, он не дал исчерпывающих результатов. Вероятно, его применение к более ограниченным археологическим ареалам в синхронно-диахроническом плане принесет плодотворные решения. И в этом случае, *стиль и стилистические вариации* должны сыграть ключевую роль.

14.05.2010

Andrei Corobcean, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: andrei_corobcean@yahoo.com